

УДК 81
ББК 81.1

**РОЧЕЪ БА ЭТИМОЛОГИЯИ
ЧАНД ВОЖАИ ИФОДАГАРИ
ЧОНВАРОНИ ДОМӢ ДАР
“ХАМСА”-И НИЗОМИИ
ГАНЧАВӢ**

Бобочонова Дилбарчон Абдумӯминовна,
н.и.филол., дотсенти кафедраи
умумидонишигоҳии забони тоҷикии МДТ
“Донишигоҳи давлатии Хучанд ба номи акад.
Б.Ф.Гафуров” (Тоҷикистон, Хучанд)

**НЕКОТОРЫЕ СООБРАЖЕНИЯ
ОБ ЭТИМОЛОГИИ ЗООНИМОВ,
ОЗНАЧАЮЩИХ ДОМАШНИХ
ЖИВОТНЫХ, В “ХАМСЕ”
НИЗАМИ ГАНДЖЕВИ**

Бободжанова Дилбарджон Абдумуминовна,
к.филол. н., доцент общеуниверситетской
кафедры таджикского языка ГОУ «ХГУ им.
акад. Б.Г.Гафурова» (Таджикистан,
Худжанд)

**SOME CONSIDERATIONS
CONCERNED WITH ETYMOLOGY OF
ZOOONYMS DESIGNATING
DOMESTIC ANIMALS IN NIZAMI
GYANDJEVI'S “HAMSA”**

Bobojonova Dilbarjohn Abdumuminovna,
candidate of philological sciences, Associate
Professor of the general University department of
the Tajik language under the State Educational
Institution “Khujand State University” KhSU named
after acad. B. Gafurov (Tajikistan, Khujand)
E-MAIL: bobojonova1977@mail.ru

Калидвожаҳо: *этимология, “Хамса”, Низомии Ганҷавӣ, зооним, ҷонварони домӣ, ҷонварони дадӣ, фарҳангҳои асримиёнагӣ*

Дар мақола зоонимҳои ифодакунандаи ҳайвоноти хонагӣ дар “Хамса”-и Низомии Ганҷавӣ ба риштаи таҳлил кашида шудааст. Зикр гардидааст, ки Низомии Ганҷавӣ зоонимҳои ифодакунандаи ҷонварони хонагиро барои тасвири ҳолати рӯҳии қаҳрамонони асар ва вижаҳои ҷою макони амали қаҳрамонон мавриди истифода қарор додааст. Ба муайян сохтани этимологияи зоонимҳои тоҷикиасл, аз ҷумла **дад**, **дом**, **меиш**, **барра**, **буз** ва ғайра диққати махсус дода шудааст. Шарҳу тавзеҳоти этимологии вожаҳо дар асоси асарҳои соҳавӣ, ҳамчунин фарҳангҳои мӯътабарӣ қуруни вусто “Бурҳони қотъ” (XVII) ва «Ғиёс-ул-лугот» (а. XIX) пешкаш шудаанд. Ҳамчунин этимологияи зоонимҳои иқтибосии арабӣ, аз ҷумла **ҳайвон**, **вуҳуш**, **ноқа** баррасӣ шудааст.

Ключевые слова: *этимология, “Хамса” Низами Ганджеви, зоонимы, домашние животные, дикие животные, средневековые словари*

Предпринята попытка этимологического анализа зоонимов, означающих домашних животных, в “Хамсе” Низами Ганджеви. Отмечается, что Низами Ганджеви широко использует зоонимы, означающие домашних животных, для описания душевного состояния героев и передачи особенностей мест их действия. Уделено особое внимание выяснению этимологии исконно таджикских зоонимов, в том числе **дад** (дикие животные), **дом** (травоядные животные), **меиш** (овца), **барра** (ягненок), **буз** (коза) и т.д. Для этимологических экскурсов наравне со специальной литературой, использованы авторитетные средневековые толковые словари “Бурхони қотъ” (XVII в.) и “Ғиёс-ул-

лугот” (XIX в.). Так же рассмотрена этимология заимствованных арабских зоонимов, в том числе хайвон (животное), вухуш (дикие животные), ноқа (верблюдица).

Key-words: etymology, “Hamsa” by Nizami Gyandjevi, zoonym, domestic animals, wild animals, mediaeval dictionaries

The author undertakes an endeavor of etymological analysis in regard to zoonyms designating domestic animals for a description of characters’ spiritual state and the peculiarities of the places where the action unfolds in Ghyandjevi’s “Hamsa”. Special attention is paid to the etymology of primordially Tajik zoonyms. E.g.: dad (wild animals); dom (herbivorous animals); меш (sheep); бappa (lamb); буз (goat) and etc. For etymology excursions authoritative mediaeval interpreting dictionaries are used on a par with special literature; among them we find “Burkhoni Kote” (the XVII-th c.) and “Ghiyas-ul-Lugat” (the XIX-th c.) The author touches also upon the etymology of borrowed Arabian zoonyms: khayvon (animal), vukhas (wild animal), nokka (female camel).

Истилоҳи **чонвар**, ки зери ин мафҳуми васеъ ҳайвон ва анвои он дар назар аст, дар тадқиқотҳои олимони забоншинос ва луғатнигорон ба риштаи таҳлил кашида шудааст. Баррасӣ ва таҳлили онҳо имкон медиҳад, ки перомунӣ истилоҳоти **чонвар**, **ҳайвон**, **ҳайвони ваҳшӣ** ва **ҳайвони домӣ** (хонагӣ), **чонварони дигар** (аз қабилӣ парандаю чарандаю хазандаю шинокунанда ва ғайраҳо) маълумот дода шавад. Бамаврид аст, қайд намоем, ки дар забоншиносии муосир барои ифодаи номҳои ифодагари чонварон истилоҳи зооним (юн. зоо-ҳайвон ва onim-ном) [2, с. 133; 15, с. 58] истифода бурда мешавад ва ҳамин истилоҳ бидуни тарҷума дар забоншиносии тоҷик низ дар гардиш мебошад.

Профессор Д.Саймиддинов дар тадқиқоти хеш оид ба “Вожашиносии забони форсии миёна” дар номбурди махлуқот истилоҳи “чонварон”-ро мавриди истифода қарор дода, таъкид месозад, ки “ба луғати мазкур (чонварон – Д.Б.) ҳама навъи мавҷудоти зинда новобаста ба чинс шомил мебошад” ва таъкид менамояд, ки дар суннати хатти эронӣ масоили чонваршиносӣ беш аз ҳама дар осори паҳлавӣ тасниф гардидааст, ки инро дар масоили “Бундаҳишн” (бахши 13 ва “Визидағиҳӣ-и Задсирахм” (бахши 42) метавон тасвиб кард” [16, с. 91]. Муаллифи мазкур дар заминаи омӯзиш ва таҳлили осори паҳлавӣ ба натиҷае мерасад, ки “дар забони форсии миёна ҳама чонварон таҳти номи муштаракӣ “gyānwar” “чонвар” ёд мегарданд” [16, с. 91]. Муҳаққиқ “gyānwar” (чонвар)-ро аз ду ҷузъ иборат медонад: gyān - “чон” ва war - “вар<бар” (аз феъли “бурдан”). Ин вожа дар муқобили олами наботот мавҷеъ дорад [16, с. 9]. Дар паҳлавӣ бо тасдиқи донандагону пажӯҳишгарони осори паҳлавӣ ҷаҳорпоёни дастомӯхт ё домӣ (ахлӣ ва ё хонагӣ) дар муқобили ваҳшӣ ва ё кӯхиву биёбонӣ ба вожаи “sahārpāy” ифода карда шудаанд. **Дад** бошад, ифодагари ҳайвоноти ваҳшӣ ва мавҷудоти чондори аҳриманӣ будааст. Ҳамин гуна бо таҳлили муҳаққиқи осори паҳлавӣ профессор Д.Саймиддинов ба забони паҳлавӣ ин истилоҳ аз забони авестой “daitika” иқтибос шудааст [16, с. 92].

Шарҳи **дом** ба маънии чонварони ғайридарранда дар “Ғиёс-ул-луғот” ҷолиб шарҳ ёфтааст, ки аз ин иборат аст: **дом** دالم маъруф аст; ва чонварони ғайрисаҳроӣ, ки гиёҳ истеъмол мекунанд, мисли оҳу ва гавазн ва амсоли он; нақизи дад, ки ба маънии чорпоёни зиноб аст, мисли шеру паланг ва гургу сағ [7, ҷ. 1, с. 323-324].

Боз як нуктаро бояд таъкид сохт, ки дар “Ғиёс-ул-луғот” **ҳайвон** дар шакли **ҳаявон** шарҳ ёфтааст: **ҳаявон** هیوان масдар аст; зинда будан ва зиндагонӣ ва ба маънии ҷондор маҷоз аст. Форсиён ба ҳар ду маънӣ бештар ба сукуни сонӣ (яъне ҳайвон) истеъмоли кунанд (аз “Баҳори Аҷам”) [7, ҷ.1, с.288-289].

Дар осори “Хамса”-и Низомии Ганҷавӣ ҳайвонҳо мисли таснифи имрӯза ба ду гурӯҳи калон дастабандӣ мешаванд: яқум, **ҳайвони хонагӣ, ромишуда** ё **домӣ** ва дуюм, **ҳайвоноти ваҳшӣ** ё **дадӣ**.

Умуман, дар “Хамса” барои ифодаи умумии ҳайвоноти хонагӣ ё ромгашта вожаи тоҷикиасли **дом** истифода гардидааст, ки дар боло зикр намуда, барои шарҳи он аз маънидоди чанд луғати тафсирии гузаштаю имрӯза нуктаҳои заруриро манзур кардем.

Қобили зикр аст, ки дар “Хамса” вожаҳои ифодагари номи ҳайвонот (дадӣ, домӣ) вобаста ба тасвири рӯҳияи қаҳрамонони он ва инчунин иштироки ин ҳайвонот (дадӣ, домӣ) дар суҷаи умумии дostonҳо якнаво ва якгун набудааст. Масалан, дар як doston – “Лайлӣ ва Мачнун” тасвири фаровони ҳайвонҳои дадӣ ва домӣ ба назар мерасад ва иштироки онҳо дар doston барои тасвири рӯҳияи Лайлӣ ва Мачнун бисёр тавъам омадааст, ки мо инро дар яке аз мақолаҳои қаблии ба ҷопрасидаи хеш ҳадафи баррасӣ қарор дода будем [3].

Ҳаким Низомии Ганҷавӣ барои ифодаи гурӯҳи дигари ин категорияи махлуқот вожаҳои **ваҳшӣ, вуҳуш, ваҳш** ва ғайраҳоро ба қор мебарад:

*Дар ваҳшати хеш гаштаам гум,
Ваҳшӣ назияд миёни мардум.
Бо ваҳш касе, ки унс гирад,
Ҳам одати ваҳшиён назирад [11, с. 177];*

дад, сибобъ:

*Додаш чу мусофирони ранҷур,
Аз бими дадон саломе аз дур [11, с.216];
Зад бонг бар он сибобъи ҳоил,
То тег кунанд дар ҳамоил [11, с. 239];*

дар(р)андагон:

*ӯ чун маликон ҷиноҳ баста,
Дар қалбгаҳи дадон нишаста.
Аз бими дарандагони хунхор,
Бо суҳбати ӯ надошт кас қор [11, с. 188]*

Дар ду байти мисолҳои охир овардашуда, ки дар онҳо вожаҳои **дадон** ва **дар(р)андагон** ба назар мерасад, табиати нарму ҳолати рӯҳии Мачнун хеле муассир тасвир шудааст ва он баёнгарии муносибати мавсуф ба дадон ба ҳисоб меравад. Аз он бармеояд, ки Мачнун дар авсати дадон қарор дошта, чун “маликони ҷиноҳ*” дар байни дадон ҷойгузин мебошад. Ба вай даррандагон коре надоштаанд ва ба назар мерасад, ки гӯё вай аз табори онҳо мебошад, вале бинанда, ки хоҳиши суҳбат ба Мачнун дорад, аз ҳароси даррандагон аз суҳбати вай дурӣ интиҳоб менамояд.

Дар “Хамса” дар паҳлуи дадон як гурӯҳ ҳайвоноти домию хонагӣ дар мавридҳои зарурӣ сазовори тасвири муаллиф гаштаанд ва мо дар заминаи маводи дастрас

* ҷиноҳ – бол, пар

онҳоро ба таҳлил мекашем. Дар байни ҳайвоноти домӣ беш аз ҳама қонварони зерин ба риштаи назм кашида шудаанд, ки дар “Хамса” барои ошкор намудани рӯҳияи қахрамонон ва амсоли онҳо нақши вижа доранд. Аз ҷумла, *меш*, *гӯсфанд*, *барра* ва *ғайра*.

Меш:

Афтида зи меш гургро зӯр,

Бардошта шер панҷа аз гӯр [11, с. 188]

Тибқи баррасии профессор Д.Саймиддинов дар “Бундаҳишн” “ҳама навъи гӯсфандон бо номи “меш” ёд гардидаанд ва О.Қосимов низ така ба тадқиқоти мавсуф дар атрофи “меш” дар “Шоҳнома” ва муродифоти он афкори ҷолиб пешниҳод кардааст [16, с. 201; 5, с. 14].

Мувофиқи тадқиқоти Д.Саймиддинов “меш” дар забони “Авесто” шакли “maēša”-ро дорад. Инчунин, барои ифодаи “меш” дар забони авестой “rāh” ва “pasu” низ чун муродифи он ба назар мерасанд. Дар забони форсии миёна “rāh” нисбат ба “meš” камистеъмол мебошад. Ба ақидаи Д.Саймиддинов “rāh” дар осори паҳлавӣ ифодагари вожаи “pasu” (шакли чанубӣ-ғарбии авестой) махсуб меёбад ва он дар забони авестой ба “fšu” як маъноро ифода мекард: муқоиса карда шавад: авесто – fšu – гӯсфанд ва fšu-rapa – “шӯбон”, дар паҳлавӣ – šuban [16, с.94-95].

“Дар ташхиси анвои гӯсфандон аз нигоҳи ранг ва дигар нишонаҳои фарқкунанда, – менависад Д.Саймиддинов, танҳо “меш” ҳамчун ҷузъи асосӣ истифода мешавад: “meši dutf” “меши сиёҳ”, “meši tagil” “қўчқори чангӣ”, “sag-meš” “як навъ меши сақой ва “meš-sār” “дорои сари меш”, дар форсии миёна “rah” дар муқобили “meš” мустаъмал нест [16, с. 95]. Имрӯз низ дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ ва лаҳҷаю шеваҳои он “меш” хеле серистеъмол буда, маънои гуногунро ифода мекунад. Масалан, “меш” дар луғати устод С.Айнӣ ба маънии “модагӯсфанд”:

Чун гург бара зи меш бирбуд,

Фарёди шубон кучо кунад суд (Низомии Ганҷавӣ)

ё “мешӣ” чармест нарм, ки аз пӯсти гӯсфанд месозанд” [1, с. 210];

Меш 1. меш, гӯсфанди мода; 2. гӯсфанди ёбӣ (кӯҳӣ, ваҳшӣ) [17, с. 447] ва ғайраҳо.

Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” вожаи “меш” ба таври воҳиди мустақили луғавӣ манзур набуда, шакли вожаи мураккаби “мешсор” 1.нақши каллаи меш нақшунигоришуда, ба нақши сари меш ороста:

Яке тахти пирӯзаи мешсор,

Яке хусрави тоҷи гавҳарнигор (Фирдавсӣ) [18, қ.1, с. 682]

Қобили зикр аст, ки “меш” дар ташаккули як гурӯҳ вожаҳои мураккаб иштирок менамояд, аз ҷумла, “говмеш” (гов ва меш). Дар баъзе лаҳҷаҳо вожаи “пирмеш” (пир ва меш) ба маънии меши пир мавриди истифода аст (шеваи марказӣ). Воқеан, на ҳамеша гӯсфанди пир мегӯянд.

Гӯсфанд:

Ҳар рӯз шудио гӯсфанде,

Дар матраҳи он сагон ғигандӣ [11, с. 190]

Дар “Ғиёс-ул-луғот” шарҳи зайл манзур аст: ба маънии *меш*, муқобили *буз*, ҷунончи *мааз* дар арабӣ муқобили *заън* аст (мустафод аз “Қомус” ва “Суруҳ”); ва баъзе навиштаанд, ки итлоқи *гӯсфанд* бар *меш* ва ҳар ду омада (аз “Сироч”) [7, қ.2, с. 200]. Ё шарҳи “Фарҳанги забони тоҷикӣ” – *гӯспанд/гӯсфанд* گوسپند//گوسپند ҳайвони

маъруфи хонагӣ: Чун гӯсфанде сурати гург дидӣ, душмани вай бидонистӣ, ки душманӣ андар ваҳм бувад (Ибни Сино);

Гӯспанд аз барои ҷӯпон нест,

Балки ҷӯпон барои хидмати ўст (Саъдӣ) [18, ҷ.1, с. 304]

Мувофиқи бардошти муҳаққикон *гӯсфанд* (ф.м. *gōsprand*) дар осори форсии миёна, аз ҷумла паҳлавӣ ифодагари ҷунин маъниҳо арзёбӣ гардидааст: ҷаҳорпоён (муштарақан ҷорвои хурду калон)>ҷорвои хурд (ба таври умум)>(бузу гӯсфанд ва >гӯсфанд). Хамин маънои охир баъдан маънои асосии ин ном қарор мегирад. Қобили зикр аст, дар мазҳаби ислом гӯсфанд аз ҷумлаи ҷонварони кудсӣ ба ҳисоб рафта, дар таҷлили Иди Қурбон дар мадди аввал гӯсфандро қурбонӣ мекунанд.

Барал/барра мувофиқи шарҳи “Ғиёс-ул-луғот” бачаи гӯспанд ва оху; ва ба маънии бурҷи Ҳамал, ки маҳалли шарафи Офтоб...” [7, ҷ.1, с.128]. Ба маънии бачаи оху дар забони адабии тоҷикӣ ва “Хамса” инҷунин *охубара* истифода мегардад:

Азбаски чу сағ забон кашидан,

З-охубара сабзаро буриданд [11, с. 84]

Муҳаққикон дар радифи *меш* ва *гӯсфанд* *бузро* ҷойгузин намудаанд. Вожаи ифодагари шакли навзоди *бузгола* дар “Хамса” истифода гардидааст ва имрӯз низ дар забони адабии тоҷикӣ ва шеваҳои он дар хамин шакл серистеъмол аст:

Ҷаддӣ сари худ чу буз бурида,

К-афсонаи “Сарбузӣ” шунда;

Чун зи камон тири шакарзахма рехт,

Заҳр зи бузголаи хонаш гурехт [12, с. 26]

Дар “Ғиёс-ул-луғот” *буз*, яъне бо биззам ва таҳфиф (яъне буз) дар форсӣ ба маънии гӯспанд, ки дар хиндӣ онро *бакрӣ* гӯянд. Ва киноя аз бурҷи Ҳамал, ки хонаи Зуҳал аст; ва ба маънии масҳара низ меояд (маънии аввал аз “Бурҳон” ва боқӣ аз “Латоиф”) [7, ҷ.1, с. 131]. Шарҳи *бузгола* дар “Ғиёс-ул-луғот” хеле ҷолиб аст: *бузгола* بزغاله бузи кӯҳӣ; чи *гол* ба маънии шигоф ва ғор, ки дар кӯҳ бошад ва *ҳо* барои нисбат [7, ҷ.1, с. 131]. *Буз* ва таърихи он дар ҳошияи “Бурҳони қотей” ба таври зайл оварда шудааст: авесто – *bûza*, паҳлавӣ – *buç*, арманӣ – *buç* (бара), ваҳӣ – *buç* ва дар ғӯишҳои забони форсӣ *bōz* ва ғайраҳо [10, ҷ. 1, с. 271].

Тазаккур бояд дод, ки воҳидҳои луғавии “буз” ва “бузгола” дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” тафсир наёфтаанд, ки ҷои тааҷҷуб аст. Дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” (2010) шарҳи вожаҳои марбути “буз” манзур гардидааст: *буз* بز ҳайвони ҷуфтсуми алафхӯри хонагӣ аз ҷинси гӯсфанд, ки дорои шох, риши дароз ва думи кӯтоҳ аст ва барои ғӯшт, пашм ва шир парвариш мекунанд; *бузи кӯҳӣ* як зоти бузи шабеҳи оху, ки дар кӯҳҳои Тоҷикистон мавҷуд аст; *бузгола* بزغاله бачаи буз, бузича; синоними он бузак: 1. шакли тасғир ва навозишии буз; бузгола [19, ҷ.1, с. 250]. Тафсири устод С.Айнӣ ба тафсири боло ҳамшабеҳ аст [ниг.: 1, с. 58]. Доро Наҷот дар фарҳанги хеш кӯшидааст, ки “бузгола”-ро ҳамачониба тафсир намояд. Дар тафсири вай *бузгола* (исми мураккаб) (ҷонв.) 1. бачаи буз, бузича, бузи то яксола: Дар сари ҷар мечарад бузголаи шӯҳ, Духтаре болои санге шишта сархам (Р.Назрӣ, “Дар лаби ҷар”); 2. (с.н.) (нуч.) яке аз бурҷҳои фалакӣ; дар арабӣ *ҷадаӣ* ба маънии бузголаи нар ва дар форсӣ ҷадӣ. Бурҷи даҳум аз бурҷи дувоздаҳгонаи фалакӣ аст, ки офтоб ба он дар 23 декабр ворид мешавад. Ин суvari афлок ба шакли бузгола метобад [4, с. 85]. *Бузгола* дар “Фарҳанги форсӣ”-и Муин ҷун воҳиди луғавӣ ба назар нарасид [ниг.: 8].

Дар байни номҳои ҳайвоноти домӣ гурӯҳи вожаҳои ифодагари уштур, шутур ва силсилаи муродифоти он “Хамса” мавқеи хосаро ишғол мекунад ва онҳо дар инъикоси муҳити зисти қахрамонони “Хамса”-и Низомии Ганҷавӣ ва рӯҳияи онҳо хидмати беназир мекунад: Шутур ва ё уштур дар сахроҳову даштҳои беканору беоби кишварҳои араб беҳтарин ва қавитарин нақлиёти сафарӣ дар гузаштаю имрӯз ба ҳисоб меравад. Низомии Ганҷавӣ, ки дар як гурӯҳ манзумаҳои хеш, дар мадди аввал “Лайлӣ ва Мачнун” тасвири ин маконро ҷойи амали қахрамонони хеш пазируфтааст, барои табиӣ баромадани тасвир аз хидмату иштироки он дар суҷаи асар истифода мебарад ва то ҷое аз муродифоти он фаровон дар баёни хеш баҳрабардорӣ мекунад. Аз ҷумла, *шутур//уштур* ҳайвони аҳлии боркаши калонҳаҷм [18, ҷ.2, с. 606]:

В-аз баҳри фарешҳои зебо,

Чандин шутураш ба зерӣ дебо [11, с. 158]

Дар “Хамса” ному калимоти дигар истифода гардидаанд, ки шутурро ифода мекунад ва аз рӯи истеъмол нисбати *шутур//уштур* дар сатҳи пасттаре қарор доранд. Таъкид намудан бамаврид аст, ки *шутур//уштур* дар забони тоҷикӣ серистеъмол маҳсуб ёфта, робитаи ногустастанӣ ва мустақими моро бо забони “Хамса” нишон медиҳад. Ҳамин тавр, дар зер мо чанд муродифи истифодабурдаи шоирро нишон медиҳем:

Бухтӣ – навъе аз шутури қавӣ ва бузурги сурхранг, ки аз ҷониби Хуросон оранд. Ва ин мансуб ба Бухт аст, ки подшоҳе будааст ва онро Бухтнассар низ мехонанд. Подшоҳи мазкур модашутури араб ва наршутури аҷамро ҷуфт сохта буд. Натиҷае, ки аз он ҳосил шуд, онро шутури бухтӣ гӯянд (аз “Латоиф” ва “Мунтахаб” ва “Кашф”) [7, ҷ.1, с. 120].

Уштур шакли дигари *шутур* [18, ҷ.2, с. 399]:

Чун мавсими ҳаҷ расид бархост,

Уштур талабиду маҳмил орош [11, с.99]

Ноқа а. шутури мода [18, ҷ.1, с. 875]. Ин калима аз иқтибосоти арабӣ маҳсуб меёбад:

Ҳар гамзадае, ки шеъри ӯ хонд,

Он ноқа, ки дошт, сӯи он ронд [11, с. 238]

Чам(м)оза а. шутури тезрафтор [18, ҷ.2, с. 771]:

Сокин шав аз ин чамоза рондан,

Бо ёвагиён фарас давондан [11, с. 173]

Ёдрас бояд шуд, ки дар байни ҷонвару ҳайвоноте, ки дар кишварҳои араб маҳбубияти зиёд доранд ва аз ҷумлаи нақлиёти маъруфи ҳарбӣ ва хидматӣ ба шумор мераванд, *асп* ё *асб* аст. Дар осори гузаштагонмон, аз ҷумла “Хамса” дар ҳамин ду шакл мавриди истифода буда, имрӯз ин шаклҳо дар забони тоҷикӣ ва ҳамтаборони он – форсӣ ва дарӣ маъруф мебошанд. Барилова, дар “Хамса” иддае аз муродифоти вожаи *асп//асб* ба назар мерасанд, ки шоир барои гурез кардан аз такрори истифодаи *асп//асб* аз онҳо бархӯрд намудааст. Ҳамин тавр, *асп//асб* 1. ҷорпои хонагии сумдори саворӣ ва боркаш:

Саранҷом аспро парвоз доданд,

Инони худ ба маркаб боз доданд [12, с. 189];

2. донаи аспшакли шоҳмот; 3. паҳлуи чуқурҷаноки бучул, ки бучулбозӣ бурдро ифода мекунад [18, ҷ.1, с. 93].

Сайри таърихии “asp” чунин аст: дар авесто “aspa”, форсии қадим “asa” [14, с. 47], “as” (дар “asa-baga” ба маънии “асп бурдан” [16, с. 96], дар забони скифӣ “asp”, суғдӣ

“šp”, форсии миёна “asp”, забони адабии ҳозираи тоҷикӣ “asp//b”, форсии ҳозира “äsp”, забони пашту “ās” [13, с. 30-31; 6, с. 10].

Дар “Хамса” Низомии Ганҷавӣ ба сифати муродифҳои **асп** вожаҳои зеринро истифода кардааст:

Шабдиз:

Бути лашкаршикан бар пушти Шабдиз,

Саворе тунд буду маркабе тез [12, с. 189]

Номи аспи Хусрави Парвиз, ки сиёҳранг будааст [18, ҷ.2, с. 554]

Бора/борагӣ:

Шитобон кард Ширин борагиро,

Ба талхӣ дод ҷон якборагиро [12, с. 191]

Асп, фарас [18, ҷ.1, с.203]

Тавсан:

Магар к-аз тавсанонаш бадлигоме,

Даҳан бар киштае зад субҳи бома [12, с. 166]

1. аспи ҷавони ромнашуда, аспи саркаш; асп... 2. маҷ. саркаш, гарданкаш, яқрав: Забунӣ ҷӣ дидӣ, ки **тавсан** шудӣ, Ҷӣ бедод кардам, ки душман шудӣ (Низомӣ) [18, ҷ.2, с. 301]

Саманд аспи рангаш моил ба зардӣ, малла ва ғайраҳо:

Самандаш киштзори сабзро х(в)ард,

Ғуломаш гӯраи деҳқон табаҳ кард [12, с. 166]

Шабранг се маънӣ дорад: 1. шабгун, сиёҳранг, тирагун; 2. номи аспи Нуъмон ибни Манзар; 3. маҷ. аспи сиёҳранг [18, ҷ.2, с.556]

Ба шабранге расӣ, Шабдиз номаш,

Ки сарсар дарнаёбад гарди гомаш [12, с. 169]

Буроқ 1. аспи афсонавӣ, ки Муҳаммад пайғамбар дар шаби меъроҷ ба он савор шуда, ба осмон баромадааст; 2. маҷ. асп [18, ҷ.1, с.214]

Бале, чандон шикебам дар фироқаш,

Ки барқе ёбам аз наъли буроқаш [12, с. 190]

Сабзхинг киноя аз осмони нилгун; маҷ. асп:

Фалак бар сабзхинге тундхез аст,

Зи роҳаш ақдро ҷои гурез аст [12, с. 248]

Аблақ 1. ҳар ҷизи дуранга, сафеду сиёҳ, ало; 2. маҷ. асп [18, ҷ.1, с.27]

Аз ин аблақ савори нимзангӣ,

Ки дар зер аблақе дорад дурангӣ [12, с. 263]

Низомии Ганҷавӣ, инчунин, чанде аз номҳои асп, ки сифати онро ифода мекунад, мавриди истифода қарор додааст, ки таҳлили онҳоро ба вақти дигар вомегузорем, зеро ҳаҷми мақола инро тақозо мекунад. Аз ҷумла, бур, кумайт, фарас, тозифарас, чаниба, хинги шабоҳанг, рахш, саманд, тақовар ва ғайраҳо.

Омӯзиши вожаҳо дар осори гузаштагонаномон яке аз мавзӯҳои доғи имрӯза забоншиносии тоҷик маҳсуб меёбад. Дар атрофи ин мавзӯ корҳои ҷашмирас рӯи кор омадаанд. Мақолаи манзури ҷоп дар ҳамин радиф раҳандозӣ гардида, дар мисоли маводи забонии “Хамса” масъалаи вожаҳои ифодагари ҷонварон (ҳайвонот)-и домӣ ё ҳонагӣ ба риштаи таҳлил кашида шудааст. Таҳлили маводи “Хамса” баёнгарии он аст, ки ҷонварони домӣ ё ҳонагӣ чун ҷонварони дадӣ (вахшӣ) ба таври фаровон аз ҷониби Низомии Ганҷавӣ барои тасвири ҳолати рӯҳии қаҳрамонони асар ва вижагиҳои ҷою

макони амали қахрамонон мавриди истифода қарор гирифтаанд. Маводи вожаҳои асар моро ба хулосае овард, ки дар манзумаи “Лайлӣ ва Мачнун” ҷонварон аз хама фаровону бештар мавриди тасвири шоир гардидаанд ва бештари онҳо дар шакли истифодашудаи “Хамса” дар забони адабии хозираи тоҷикӣ мустаъмал мебошанд.

Пайнавишт:

1. Айнӣ С. *Лугати нимтафсилӣ барои забони адабии тоҷик*//Куллиёт. Ҷилди 12.- Душанбе: Ирфон, 1976. - 506 с.
2. Бобомуродов Ш., Мухторов З. *Фарҳанги истилоҳоти забониносии*. – Душанбе, 2016. – 428 с.
3. Бобочонова Д. *Номвожаҳои ҳайвоноту махлуқоти дигар дар “Лайлӣ ва Мачнун”-и Низомии Ганҷавӣ*//“Номаи Донишгоҳ”, 2015, №3 (44), с.204-209.
4. Доро Наҷот. *Фарҳанги Доро*. – Душанбе: *Пажӯҳишгоҳи фарҳанги форсӣ-тоҷикии Сафорати ҶИЭ дар Тоҷикистон*, 2012. – 600 с.; +8 с. *форсӣ*
5. Касимов О.Х. *Картина животного мира в «Шахнаме» Абулькасима Фирдоуси*. – Душанбе: *Дониш*, 2011. – 136 с.
6. Мирзоев Х.Х. *Таджикская и английская гипнологическая терминология в историческом и сравнительном освещении*. – Душанбе: *Ирфон*, 2010. – 152 с.
7. Муҳаммад Ғиёсуддин. *Ғиёс-ул-лугот (таҳияи матн бо пешгуфтор, тавзеҳот ва феҳристи А.Нуров)*/ Ғиёсуддин М. – Душанбе: *Адиб*, ҷ.1, 1987.- 480 с.; ҷ.2, 1988. - 416 с.; ҷ.3, 1989. - 304 с.
8. Муҳаммад Муин. *Фарҳанги форсӣ*. - *Техрон*, 1380. – 1339 с.
9. Муҳаммад Ҳасани Дӯст. *Фарҳанги татбиқӣ-мавзӯии забонҳо ва ғӯйишҳои эронии нав*. – *Фарҳангистони забон ва адаби форсии Техрон*, 2010 (1389). *Дар ду ҷилд*. – 1189 с.
10. Муҳаммадхусайн, Бурҳон. *Бурҳони қотей*. *Дар панҷ ҷилд*. – *Техрон: Амири Кабир*, 1391. – 2470с.
11. Низомии Ганҷавӣ. *Куллиёт*. Ҷилди 2. *Лайлӣ ва Мачнун*. – Душанбе: *Ирфон*, 1982. – 368 с.
12. Низомии Ганҷавӣ. *Хамса. Махзан-ул-асрор*. – Душанбе: *Адиб*, 2012. – 480 с.
13. Оранский И.М. *Введение в иранскую филологию*. – М.: *Наука*, 1960. – 388 с.
14. Оранский И.М. *Иранские языки*. – М.: *ИВЛ*, 1963. – 204 с.
15. Подольская Н.В. *Словарь русской ономастической терминологии*. – М.: *Наука*, 1978. – 154 с.
16. Саймиддинов Д. *Вожашиносии забони форсӣ*. – Душанбе: *Пайванд*, 2001. - 310 с.+ 94 с. *форсӣ*.
17. Фарҳанги ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ. *Мураттибон: М.Маҳмудов, Ғ.Ҷӯраев, Б.Бердиев*. – Душанбе: *Пажӯҳишгоҳи фарҳанги форсӣ-тоҷикии Сафорати ҶИЭ дар Тоҷикистон*, 2012. – 946 с.
18. Фарҳанги забони тоҷикӣ. *Дар ду ҷилд*. – М.: *Советская энциклопедия*, 1969, ҷилди 1. – 952 с.; ҷилди 2. – 952 с.
19. Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ. – Душанбе, 2008, ҷ.1. – 950с.; ҷ.2. – 945с.
20. Ҳофизи Ҷаъфӣ. *Тӯҳфат-ул-аҳбоб*. – Душанбе: *Ирфон*, 1992. – 288 с.

Reference Literature

1. Aini. S. *Interpretation Dictionary of Modern Tajik Language // Compositions. V.12*. – Dushanbe: *Cognition*, 1976. – 506 pp.

2. Bobomurodov Sh., Mukhtorov Z. *The Dictionary of Literary Criticism Terms*. – Dushanbe, 2016, - 428 pp.
3. Bobojohnova D. *Names of Various Animals in Nizami Gyandjevi’s “Leili and Medjnun” // Nomai Donishgoh (University Bulletin)*. 2015, N3 (44). – pp. 204 - 209
4. *Doro’s Dictionary*. – Dushanbe: *Scientifico-Research Institute of Persian-Tajik Culture under the Iranian Embassy in Tajikistan*. – 2012 – 600 pp. 8 pp in Farsi
5. Kasimov O. Kh. *The Picture of Fauna in Abulkasim Firdawsi’s “Shakhname”* – Dushanbe: *Knowledge*, 2011. – 136 pp.
6. Mirzoyev Kh. Kh. *Tajik and English Hypological Terminology in Historical and Comparative Elucidation*. – Dushanbe: *Cognition*, 2010. – 152 pp.
7. Ghiyosuddin, Mukhammad. *Ghiyos-ul-Lugot (preparation of the text, preface, commentaries and indications by A. Nurov) // M. Ghiyosuddin*. – Dushanbe: *Man-of-Letters V.1*. 1987 – 480 pp; *V. 2*, 1988 - 416 pp; *V.3*, 1989. – 304 pp.
8. Muin, Mukhammad. *Persian Dictionary*. – Tehran, 1380 hijra. – 1339 pp.
9. Dust, Mukhammad Hasani. *Correlative-Thematic Dictionary of Iranian Languages and New Vernaculars*. – *The Academy of Persian Language and Literature*. – Tehran, 2010 (1389). In two volumes. – 1189 pp.
10. Burkhan, Muhammadhusain. *“Burkhoni Kote”*. In five volumes. – Tehran: *The Great Amir*. 1391 hijra – 2470 pp.
11. Nizami Gyandjevi. *Compositions. V. 2. Leili and Medjnun*. – Dushanbe: *Cognition*, 1982. – 368 pp.
12. Nizami Gyandjevi. *“Hamsa”*. *Treasury of Mysteries*. – Dushanbe: *Man-of Letters*, 2012. – 480 pp.
13. Oransky I. M. *Introduction into Iranian Philology*. – M.: *Science*, 1960. – 388 pp
14. Oransky I. M. *Iranian Language*. – M.: *Oriental Literature*, 1963. – 204 pp.
15. Podolskaya N. V. *The Dictionary of Russian Onomastic Terminology*. – M.: *Science*, 1978. – 154 pp.
16. Saymiddinov D. *Persian Language Lexicology*. – Dushanbe: *Union*, 2001- 310 pp. 94 pp. in Farsi
17. *The Dictionary of Southern Vernaculars of the Tajik Language*. *Compilers: M. Makhmudov, H. Djurayev, B. Berdiyev*. – Dushanbe: *Scientifico-Research Institute of Persian Language and Literature under Iranian Embassy in Tajikistan*. 2012. – 946 pp.
18. *Tajik Language Dictionary*. In two volimes. – *Soviet Encyclopedia*, 1969. *V.1*. – 952 pp.; *V.2* -952 pp.
19. *Interpretation Dictionary of the Tajik Language*. – Dushanbe, 2008. *V.1* - 950 pp.; *V.2* – 945 pp.
20. Ubakhi, Khafiz. *“Tuhfat-l-ahbob”*. – Dushanbe: *Cognition*, 1992. – 288 pp.